

Ο μουσουλμάνος υπήκοος στις αντιλήψεις των φορέων της ελληνικής διοίκησης την περίοδο 1912-1922

Γιάννης Γκλαβίνας

Η εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο 1912-1922 το έθεσε αντιμέτωπο με το πρόβλημα της διοίκησης ενός συμπαγούς μουσουλμανικού πληθυσμού, πρόβλημα που ετίθετο για πρώτη φορά με τέτοια ένταση, αφού η προηγούμενη εμπειρία της Θεσσαλίας δεν ήταν συγκρίσιμη από πλευράς πληθυσμιακών μεγεθών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδας που πραγματοποιήθηκε το 1920, οι μουσουλμάνοι υπήκοοι του ελληνικού βασιλείου ανέρχονταν σε περίπου 480.000, αν και στην πραγματικότητα ήταν περισσότεροι, αφού η απογραφή απέτυχε σε πολλές περιοχές να αποδώσει ακριβή πληθυσμιακά δεδομένα¹. Από το σύνολο αυτό των μουσουλμάνων οι 316.300 κατοικούσαν στη Μακεδονία, 26.100 στην Ήπειρο, 105.600 στη Δυτική Θράκη, 8.850 στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, 19.181 στην Κρήτη και 3.500 στη Θεσσαλία. Η πλειονότητά τους είχε μητρική γλώσσα την τουρκική, ωστόσο υπήρχαν σλαβόφωνοι, βουλγαρόφωνοι, ελληνόφωνοι, αλβανόφωνοι και βλαχόφωνοι μουσουλμάνοι, ενώ σε αυτούς θα πρέπει να προστεθούν οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι και οι Ντονμέδες, οι εξισλαμισμένοι, δηλαδή, Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Το μεγαλύτερο ποσοστό των μουσουλμάνων μπορεί να ήταν Σουνίτες, αλλά υπήρχαν και σημαντικοί πληθυσμοί Μπεκτασήδων και Μεβλεβήδων².

Πώς αντιλαμβάνονταν οι φορείς της ελληνικής κεντρικής και τοπικής διοίκησης τη θέση των νέων αυτών μουσουλμάνων υπηκόων στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας; Ποια εικόνα είχαν γι' αυτούς; Ποιες πολιτικές πρακτικές θεωρούνταν κατάλληλες απέναντι στο μουσουλμανικό πληθυσμό της

¹ Η απογραφή του 1920 περιλάμβανε στοιχεία για την εθνική συνείδηση, τη μητρική γλώσσα και τη θρησκεία των κατοίκων, τα οποία όμως δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ. Η αρχαική έρευνα ωστόσο έφερε στο φως στατιστικά δεδομένα της απογραφής τουλάχιστον για τον μουσουλμανικό πληθυσμό, βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής ΙΑΥΕ), Κεντρική Υπηρεσία (στο εξής Κ.Υ.), 1923, φ. 6, υποφ. 7, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, Αθήνα 12.4.1923, «αποστολή πίνακος με τον αριθμό των μουσουλμάνων στην ελληνική επικράτεια κατά νομούς και μητρική γλώσσα» και Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Δεκεμβρίου 1920*, εν Αθήναις 1921, για τα δημοσιευμένα στοιχεία της απογραφής.

² Αναλυτικά για τα στατιστικά δεδομένα, τη γεωγραφική κατανομή, τη μητρική γλώσσα και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των μουσουλμάνων της Ελλάδας βλ. Γ. Γκλαβίνας, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923): Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης – σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 8-48.

ελληνικής επικράτειας από τους εκπροσώπους των ελληνικών αρχών; Σε ποιο βαθμό οι παραπάνω αντιλήψεις αναφορικά με τη θέση των μουσουλμάνων στις δομές του ελληνικού κράτους εφαρμόστηκαν τελικά στην πράξη; Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα αυτόματα αποκαλύπτουν και τους βασικούς άξονες που ακολούθησαν οι ελληνικές αρχές στη διοίκηση επαρχιών οι οποίες κατοικούνταν από ένα μωσαϊκό μειονοτήτων, όπως ήταν και το μεγαλύτερο μέρος των περιοχών που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος μετά το 1912.

1. *Η εικόνα για τους νέους υπηκόους*

Όταν στο ελληνικό Κοινοβούλιο το Νοέμβριο του 1913 διεξαγόταν η συζήτηση για την κύρωση της συνθήκης ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο Ελευθέριος Βενιζέλος διατύπωνε την άποψή του όσον αφορά τη σημασία του μουσουλμανικού στοιχείου για το ελληνικό κράτος: «έχουμε συμφέρον υπέρτατον να συγκρατήσωμεν τον μουσουλμανικόν πληθυσμόν των ανακτηθεισών χωρών. Είναι άριστον στοιχείον, γεωργικόν στοιχείον πρώτης τάξεως, πολίται λαμπροί και υπάκοοι»³. Οι ιδιότητες των εργατικών, των φιλόπων και των προσκολλημένων στη γη που καλλιεργούσαν αποδίδονταν στους μουσουλμάνους όχι μόνο από τον Βενιζέλο, αλλά και από πληθώρα εκπροσώπων της κεντρικής και τοπικής εξουσίας. Ο μουσουλμανικός αγροτικός πληθυσμός, ιδιαίτερα οι καπνοκαλλιεργητές της Ανατολικής Μακεδονίας, ήταν πολύτιμος για την αγροτική οικονομία των Νέων Χωρών, γεγονός που δικαιολογούσε και την ανησυχία των ελληνικών αρχών από τις επιπτώσεις της συνεχούς μετανάστευσης των μουσουλμάνων. Στον Αλέξανδρο Πάλλη, για παράδειγμα, που το 1913 είχε διοριστεί οικονομικός έφορος της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, προξενούσε λύπη η σκέψη πως με την αναχώρηση των μουσουλμάνων μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους η Μακεδονία έχανε ένα πολύτιμο γεωργικό στοιχείο, έναν πληθυσμό εργατικό, νομιμόφρονα και αφοσιωμένο στη γη που καλλιεργούσε, απόψεις με τις οποίες συμφωνούσε και ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος⁴.

Αν και πρώην κατακτητές και υπαίτιοι «για τα σκοτεινά χρόνια της δουλείας του ελληνικού έθνους», η εικόνα που σχημάτιζαν οι φορείς της ελληνικής διοίκησης,

³ Εθνικός Κήρυξ, *Αι αγορεύσεις του ελληνικού Κοινοβουλίου 1909 -1956*, τ. Γ', Αθήναι 1957, σ. 46.

⁴ Αλ. Πάλλης, *Ξενητεμένοι Έλληνες. Αυτοβιογραφικό Χρονικό*, Αθήνα 1954, σ. 200) και Α. Αλεξανδρής (επιμ.), *Το αρχείο του εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσόστομου όπως διεσώθη από τον Μητροπολίτη Αυστρίας Χρυσόστομο Τσίτερ*, τ. 2, Αθήνα 2000, σσ. 46-48.

για τους μουσουλμάνους υπηκόους του ελληνικού κράτους είχε αρκετές θετικές προσλήψεις. Σκιαγραφώντας την ιδιοσυγκρασία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των νέων αυτών υπηκόων αποδίδονταν στους μουσουλμάνους ιδιότητες όπως αυτές του τίμιου, του φιλήσυχου, του νομοταγούς, του υπάκουου, του αθώου και του άκακου. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, μαζί με αυτό της εργατικότητας, μπορούσαν να τους καταστήσουν άριστους Έλληνες πολίτες. Επιπλέον, στην αντίληψη διαφόρων Ελλήνων πολιτικών παραγόντων η υπάκουη αυτή μάζα των μουσουλμάνων χωρικών σε Μακεδονία και Θράκη συνιστούσε σημαντικό εμπόδιο για τον βουλγαρικό επεκτατισμό⁵. Οι ιδιότητες βέβαια του υπάκουου και του νομοταγούς ταυτίζονταν από τους περισσότερους εκπροσώπους των ελληνικών αρχών με τη μοιρολατρία των μουσουλμάνων. Έτσι, για τον γενικό διοικητή της Δυτικής Μακεδονίας οι μουσουλμάνοι «γνωρίζουν απλώς ούτοι, ότι από κατακτηταί έγιναν κατακτηθέντες και ότι οι κατακτηταί των έχουν το δικαίωμα να φέρονται προς αυτούς ως και αυτοί έπραττον»⁶. Η τυφλή υπακοή στους φορείς της εξουσίας είχε αντίκτυπο και στην εκλογική συμπεριφορά των μουσουλμάνων, η οποία χαρακτηριζόταν από τον «ντοβλετισμό», δηλαδή την εκλογική υποστήριξη του κυβερνητικού κόμματος, αφού, όπως ανέφερε στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων, «παρ' αυτοίς μη υπάρχούσης δημοσίας γνώμης η ψήφος των δίδεται πάντοτε εις την Κυβέρνησιν»⁷.

Οι θετικές αναφορές για τους μουσουλμάνους έφτασαν στο αποκορύφωμά τους μετά το 1918, αφού η νέα εδαφική επέκταση και η ενσωμάτωση στην Ελλάδα νέων μουσουλμανικών μειονοτήτων προϋπέθεταν τη δημιουργία συνεκτικών δεσμών με το ελληνικό κράτος. Σε μια τέτοια περίοδο εθνικής ανάτασης και στο παραπάνω πλαίσιο, στο ελληνικό Κοινοβούλιο οι μουσουλμάνοι χαρακτηρίζονταν «αδελφοί εν πλήρει αλληλεγγύη και αγάπη», επισημαίνονταν ακόμη η κοινή φυλετική καταγωγή με τον ελληνικό πληθυσμό και το γεγονός ότι αποτελούσαν κομμάτι του ελληνικού

⁵ B. Clark, *Twice a stranger. How mass expulsion forged modern Greece and Turkey*, Λονδίνο 2006, σ. 8, 161.

⁶ Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-Κέντρο Έρευνας Μακεδονικού Αγώνα (στο εξής MMA-KEMA), Αρχείο Παύλου Καλλιγιά (στο εξής ΑΠΚ), Γενική Διοίκηση Κοζάνης-Φλώρινας προς υπουργείο Στρατιωτικών, Κοζάνη 16/29.1.1918 και Γενικά Αρχεία του Κράτους (στο εξής ΓΑΚ), Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού (στο εξής ΑΠΓΠ), φ. 95, κυβερνητικός αντιπρόσωπος Κοζάνης-Φλώρινας προς πρόεδρο Υπουργικού Συμβουλίου, Κοζάνη 18/31.10.1917, αρ. 5359.

⁷ Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη (στο εξής ΙΑΜΜ), Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (στο εξής ΑΕΒ), φ. 412, Καρβωνίδης προς Ηλιάκη, Θεσ/νίκη 7/20.3.1915.

έθνους, ιδιαίτερα για τους ελληνόφωνους μουσουλμάνους⁸. Μάλιστα σε μια προσπάθεια αμφισβήτησης της αριθμητικής υπεροχής των Τούρκων στη Μικρά Ασία ήρθαν στο προσκήνιο θεωρίες περί ελληνικής καταγωγής μουσουλμανικών πληθυσμιακών ομάδων, όπως Αλεβήδων, Τζερκέζων, Γιουρούκων κ.ά., θεωρίες ιδιαίτερα προσφιλείς στους κόλπους των αντιβενιζελικών «ανατολιστών»⁹. Παρόμοιους χαρακτηρισμούς και την ίδια αντίληψη για τη φυλετική καταγωγή των μουσουλμάνων διατύπωνε και ο Βενιζέλος ήδη από την πολιτική δράση του την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας υπογραμμίζοντας ότι «οι Μουσουλμάνοι συμπολίται μας παρά τας αντιθέσεις και τας θρησκευτικές και τας εθνικάς είναι γνησιότεροι αντιπρόσωποι της Ελληνικής φυλής από πολλούς εκ των κατοίκων της Στερεάς Ελλάδος και τινάς εκ των Νήσων»¹⁰.

Στον αντίποδα των παραπάνω θετικών προσλήψεων, στο μουσουλμανικό στοιχείο αποδιδόταν μια σειρά αρνητικών ιδιοτήτων. Διαδεδομένη στους εκπροσώπους της ελληνικής διοίκησης ήταν η εικόνα του αγροίκου, αμόρφωτου, αγράμματου και χαμηλής πολιτισμικής στάθμης μουσουλμάνου¹¹. Παράλληλα, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ταυτιζόταν με το συντηρητισμό και την εχθρότητα απέναντι στον εκσυγχρονισμό και την πρόοδο. Ο συντηρητισμός, η αμάθεια και ο θρησκευτικός φανατισμός των μουσουλμάνων θεωρούνταν ότι τους έθεταν στο περιθώριο των προσπαθειών εκσυγχρονισμού του κράτους και της κοινωνικής οργάνωσης. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και ο συντηρητισμός, για παράδειγμα, των μουσουλμάνων του Νομού Κοζάνης εμπόδισαν τη διεξαγωγή εμβολιασμού στα χωριά τους, ενώ, σύμφωνα με τις αρχές, ευθύνονταν και για την πληθώρα των κρουσμάτων σύφιλης¹².

⁸ *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρία 21^{ης} Μαρτίου 1916, 26^{ης} Ιανουαρίου και 8^{ης} Απριλίου 1921.

⁹ Μ. Κοκολάκης, «Έλληνες Εθνικιστές και Τούρκοι Αλεβήδες», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15 (2008), 373-435.

¹⁰ Ν. Ανδριώτης, «Η στάση του Ελευθερίου Βενιζέλου απέναντι στους Μουσουλμάνους επί Κρητικής Πολιτείας», *90 χρόνια από την ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη Ελλάδα*, Συμπόσιο, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου-Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Ρέθυμνο 2007, σσ.157-158.

¹¹ Ενδεικτικά για την ταύτιση αυτή: Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (στο εξής ΙΑΜ), Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (στο εξής ΑΓΔΜ), φ. 13, έκθεση διοικητικού αντιπροσώπου Μαγιαδάγ, Μαγιαδάγ (Φανός Γουμένισσας) 10/23.12.1914. Στο ίδιο αρχείο, φ. 14, έκθεση υποδιοικητή Κιλκίς, Κιλκίς 14/27.12.1914 και φ. 16, έκθεση επάρχου Λαγκαδά προς νομάρχη Θεσσαλονίκης, Λαγκαδάς 12/25.1.1914.

¹² ΓΑΚ Νομού Κοζάνης, Αρχείο Νομαρχίας Κοζάνης, φ. 1206, νομάρχης Κοζάνης προς υποδιοικητή Σιάτιστας, Κοζάνη 12/25.10.1921, αρ. 7461 και προς Διοίκηση Χωροφυλακής, Κοζάνη 21.6/2.7.1921, αρ. 4778.

Η χαμηλή πολιτισμική στάθμη δεν αποδιδόταν μόνο στους μουσουλμάνους κατοίκους, αλλά και στα μνημεία του οθωμανικού παρελθόντος. Τζαμιά, νεκροταφεία, μουσουλμανικές γειτονιές και αγορές ήταν ταυτόσημα της οπισθοδρομικότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εμπόδιζαν τις πόλεις των Νέων Χωρών να αποκτήσουν σύγχρονο ευρωπαϊκό χαρακτήρα. Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης τον Αύγουστο του 1917 και η συνακόλουθη ριζική αλλαγή της μορφής του πολεοδομικού ιστού έδωσαν την ευκαιρία στην κυβέρνηση των Φιλελευθέρων να απαλλαγεί από μια πόλη που δεν συμβάδιζε με το όραμα της μετατροπής της Ελλάδας σε ένα σύγχρονο κράτος¹³. Στην Κρήτη, από την άλλη, ο γενικός διοικητής θεωρούσε απαραίτητη την απαλλοτρίωση των οθωμανικών νεκροταφείων σε Χανιά, Ηράκλειο και Ρέθυμνο «*ίνα εξαλειφθή τριών πόλεων Κρήτης ρυπαρότης και ασχήμια*»¹⁴.

Το στοιχείο όμως εκείνο της συμπεριφοράς των μουσουλμάνων που στηλιτευόταν ιδιαίτερα από τους φορείς της ελληνικής διοίκησης ήταν η τυφλή υπακοή στην ηγετική τους τάξη: μουφτήδες, μιάμηδες, τσιφλικάδες και άλλοι μουσουλμάνοι με οικονομική δύναμη ή ανώτερο μορφωτικό επίπεδο. Η τυφλή υπακοή της μουσουλμανικής μάζας στα κελεύσματα της ηγετικής τάξης της σε συνδυασμό με το θρησκευτικό φανατισμό και την αμάθεια μετέτρεπαν το φιλήσυχο και υπάκουο πληθυσμό σε επικίνδυνο στοιχείο για την ελληνική διοίκηση και σε ρυθμιστή των εκλογικών αποτελεσμάτων στις Νέες Χώρες¹⁵. Η ηγετική τάξη του μουσουλμανικού πληθυσμού ήταν εκείνη που συγκέντρωνε πληθώρα αρνητικών χαρακτηρισμών. Η ενεργός ανάμειξή της στη νεοτουρκική ή κεμαλική προπαγάνδα και η συνακόλουθη δράση της που στρεφόταν εναντίον της ελληνικής κυριαρχίας καθώς και τα προσκόμματα που έθετε στην προσπάθεια ενσωμάτωσης του μουσουλμανικού στοιχείου στις δομές του ελληνικού κράτους, την καθιστούσαν ανεπιθύμητη από τους φορείς της κεντρικής και τοπικής εξουσίας.

2. Μουσουλμάνοι υπήκοοι και ενδεδειγμένες πολιτικές πρακτικές

¹³ M. Mazower, *Salonica city of ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Λονδίνο 2004, σσ. 324, 329, 351-355 και Β. Χαστάογλου – Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Θεσσαλονίκη 1900-1940: από τις αντιφάσεις του κοσμοπολιτισμού στην ομοιογένεια της νεοελληνικής πόλης», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Συμπόσιο, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 456-469.

¹⁴ ΓΑΚ, Κ.Υ., ΑΠΓΠ, φ. 232, γενικός διοικητής Κρήτης προς πρωθυπουργό, Χανιά 27.2/12.3.1918, αρ. 384.

¹⁵ Ενδεικτικά: ΙΑΜ, ΑΓΔΜ, φ. 13, έκθεση διοικητικού αντιπροσώπου Μαγιαδάγ, Μαγιαδάγ 10/23.12.1914. ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1914, φ. Β/150, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας προς υπουργείο Εσωτερικών, Θεσ/νίκη 6/19.3.1914, αρ. 1260. ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, φ. 27, Σαχτούρης προς Βενιζέλο, Αδριανούπολη 9/22.8.1920, αρ. 99 και Κ.Δ.Κ., «Το μέλλον του μουσουλμανικού τιμαριωτισμού εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρηση*, 29 (1920), 477-479.

Τα νέα πληθυσμιακά δεδομένα που προέκυψαν από την εδαφική επέκταση της Ελλάδας μετά το 1912 ανάγκαζαν την ελληνική διοίκηση να υιοθετήσει τέτοιες πολιτικές πρακτικές, ένα νέο σύστημα διοίκησης, αλλά και μια νέα πολιτική θεωρία που θα συνυπολόγιζαν την εθνική, θρησκευτική και γλωσσική πανσπερμία της διευρυμένης εδαφικά Ελλάδας και θα προωθούσαν την ενσωμάτωση και τελικά αφομοίωση των μειονοτήτων στις δομές του ελληνικού κράτους. Έπρεπε, συνεπώς, να δημιουργηθεί το ιδεολογικό υπόβαθρο που θα ερμήνευε τη συνύπαρξη των μη ελληνικών πληθυσμών εντός της επικράτειας του ελληνικού κράτους και παράλληλα θα οικοδομούσε αμφίδρομους συνεκτικούς δεσμούς. Προς την κατεύθυνση αυτή, οι παραδόσεις του βυζαντινού οικουμενισμού και η κληρονομιά του ανώτερου ελληνικού πολιτισμού, του θεμελιωμένου στις αρχές της δημοκρατίας, της ελευθερίας και της ισοπολιτείας, δημιουργούσαν το κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο και κυριαρχούσαν στον πολιτικό λόγο της εποχής. Επομένως, οι μουσουλμάνοι γίνονταν υπήκοοι ενός κράτους που πιστό στην κληρονομιά του θα σεβόταν τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις θρησκευτικές παραδόσεις τους και θα ασκούσε μια διοίκηση ισονομίας χωρίς να διακρίνει τους πολίτες βάσει των θρησκευτικών πιστεύω τους, της εθνικής ταυτότητάς τους ή της μητρικής τους γλώσσας. Συμπυκνώνοντας τα παραπάνω ο δήμαρχος Σερβίων απευθυνόμενος στους μουσουλμάνους δημότες του επ' ευκαιρία των εορτών για την κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό έκανε λόγο για απελευθέρωση των μουσουλμάνων από ένα απολυταρχικό καθεστώς και για «την αγκαλιά μιας πολιτείας δίκαιης, προοδευτικής, πεπολιτισμένης στην οποία θέλουν να ευδοκιμήσουν όλα τα υγιή στοιχεία ανεξαρτήτως φυλής και θρησκεύματος»¹⁶.

Ένθερμος υποστηρικτής αυτών των αντιλήψεων ήταν ο Βενιζέλος, που την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας θεωρούσε ότι «η Ελλάς είναι προσωρισμένην ημέραν τινά να καταστή δύναμις Μουσουλμανική εν η οι μουσουλμάνοι να ζώσι τελείως ευχαριστημένοι, παρέχοντες εις αυτούς πλήρη ισοπολιτείαν και προστασίαν»¹⁷. Οι παραπάνω αντιλήψεις εντάσσονταν άλλωστε στο πλαίσιο της γενικότερης φιλοσοφίας του βενιζελισμού που πρέσβευε τη δημιουργία ενός σύγχρονου, φιλελεύθερου αστικού κράτους. Για το βενιζελισμό της ανόρθωσης στόχος ήταν η οικοδόμηση μιας σύγχρονης διοίκησης που θα λειτουργούσε με αμεροληψία και ισονομία έναντι όλων

¹⁶ Εφημ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 12.5.1919.

¹⁷ Ν. Ανδριώτης, *ό.π.*, σσ. 151-161.

των Ελλήνων πολιτών, καλλιεργώντας έτσι συνεκτικούς δεσμούς και μία ενιαία ταυτότητα του Έλληνα πολίτη¹⁸. Ο Βενιζέλος, μάλιστα, συνέδεε άμεσα την εκπλήρωση των εθνικών πόθων και τη διατήρηση των εδαφικών κεκτημένων με τον τρόπο που θα αντιμετώπιζαν οι ελληνικές αρχές το μουσουλμανικό στοιχείο. Πληροφορούμενος, λοιπόν, το 1914 ότι Έλληνες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν βίαια σε σπίτια μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης προειδοποιούσε ότι *«αν το ελληνικόν κράτος απεδεικνύετο ως μη ιστάμενον εις ανωτέραν βαθμίδα πολιτισμού από το τουρκικόν, τούτο θα ήτο ολέθριο για το μέλλον μας»*¹⁹, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, με αφορμή παρόμοιο περιστατικό, υπογράμμισε ότι *«είναι αδύνατον να βαδίση προς τα εμπρός η Ελλάς εάν τα δικαιώματα των διαφόρων στοιχείων πληθυσμού και προ πάντων των αλλογενών δεν παραμείνουν σεβαστά και αν τα στοιχεία ταύτα δεν πεισθούν εκ των πραγμάτων περί του σεβασμού ημών τούτου»*²⁰.

Τις αντιλήψεις του Βενιζέλου για τη θέση των μουσουλμάνων στις δομές του ελληνικού κράτους επικροτούσαν και αρκετοί άλλοι εκπρόσωποι της ελληνικής διοίκησης. Ο Ιωάννης Ηλιάκης –κυβερνητικός αντιπρόσωπος της Προσωρινής Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης στη Δυτική Μακεδονία και αργότερα γενικός διοικητής στην ίδια περιοχή– θεωρούσε ότι η πολιτική προστασίας της ελευθερίας και των δικαιωμάτων των μη ελληνικών πληθυσμών της Μακεδονίας ήταν το πρώτο βήμα μετατροπής τους σε πιστούς Έλληνες υπηκόους και μακροπρόθεσμα της αφομοίωσής τους. Ο Ηλιάκης είχε παράδειγμα, όσον αφορά τη συνύπαρξη πληθυσμών με διαφορετικές εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές καταβολές, τις ΗΠΑ και πίστευε ότι και στην Ελλάδα θα μπορούσαν να δημιουργηθούν ανάλογοι δεσμοί ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και τις μειονότητες, εφόσον οι διοικητικές αρχές ακολουθούσαν την προαναφερθείσα πολιτική. Ειδικότερα για τους μουσουλμάνους θεωρούσε ότι οι ελληνικές αρχές θα μπορούσαν πολύ εύκολα να τους μετατρέψουν σε ευπειθείς υπηκόους εάν προστάτευαν τη ζωή, την τιμή και την περιουσία τους, εάν επιδείκνυαν τον απαραίτητο σεβασμό στις θρησκευτικές παραδόσεις τους, δεν τους αντιμετώπιζαν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας και αν χορηγούσαν μια σχετική αυτονομία στη διαχείριση των κοινοτικών δικαιωμάτων τους²¹.

¹⁸ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008, σσ. 196-201, 235-239.

¹⁹ ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1914, φ. Α/19δ, Βενιζέλος προς Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, Αθήνα 6/19.5.1914.

²⁰ ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, φ. 101, Βενιζέλος προς γενικό διοικητή Ανατολικής Μακεδονίας, Αθήνα 19.1/1.2.1920, αρ. 436.

²¹ ΜΜΑ-ΚΕΜΑ, ΑΠΚ, Γενική Διοίκηση Κοζάνης-Φλώρινας προς Πρόεδρο Υπουργικού Συμβουλίου, Κοζάνη 19.10/1.11.1918, αρ. 7861 και ΓΑΚ, Κ.Υ., ΑΠΓΠ, φ. 228, γενικός διοικητής Κοζάνης-Φλώρινας προς Πρόεδρο Κυβερνήσεως, Κοζάνη 24.2/9.3.1918, αρ. 819.

Ανάλογες απόψεις διατυπώνονταν και από στελέχη της αντιβενιζελικής παράταξης. Ο Γεώργιος Μπούσιος, για παράδειγμα, επαναλάμβανε, από το βήμα της Βουλής, την άποψη του Βενιζέλου ότι η Ελλάδα προοριζόταν να γίνει μουσουλμανική δύναμη με την εδαφική της επέκταση προς Ανατολάς και κατά συνέπεια θα έπρεπε να ληφθούν σοβαρά υπόψη τα ζητήματα που αφορούσαν τους μουσουλμάνους. Αλλά και οι Δημήτριος Γούναρης, Νικόλαος Στράτος, Δημήτριος Ράλλης και άλλοι αντιβενιζελικοί βουλευτές επιβεβαίωναν με κάθε ευκαιρία ότι το ελληνικό κράτος ακολουθούσε και επιβαλλόταν να ακολουθεί πολιτική ισονομίας, ισοπολιτείας και σεβασμού των δικαιωμάτων του μουσουλμανικού πληθυσμού²². Βέβαια οι θετικές αναφορές των αντιβενιζελικών για τους μουσουλμάνους δεν είχαν τα ιδεολογικά ερείσματα των Φιλελευθέρων, αλλά σχετίζονταν περισσότερο με την προσπάθεια να μη δυσαρεστηθεί μια σημαντική δεξαμενή ψηφοφόρων.

Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής πρακτικής απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο ιδιαίτερη μέριμνα έπρεπε να ληφθεί από την ελληνική διοίκηση ώστε να αποδεσμευτεί η μεγάλη μάζα του μουσουλμανικού πληθυσμού από την επιζήμια επιρροή της ηγετικής της τάξης. Για κάποιους ο παραπάνω στόχος θα μπορούσε να επιτευχθεί εννοώντας τη συμμετοχή όλων των μουσουλμάνων στη διαδικασία εκλογής των θρησκευτικών ηγετών τους θεσπίζοντας με νόμο τόσο την εκλογή των μουφτῆδων με καθολική ψηφοφορία όσο και τη δημοκρατική οργάνωση των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Έτσι, θα καλλιεργούνταν η ατομική πρωτοβουλία των μουσουλμάνων και θα προσαρμόζονταν στο συνταγματικό ρόλο τους ως Ελλήνων πολιτών χειραφετούμενοι, παράλληλα, από την τυφλή υπακοή στην ηγεσία τους²³.

Ωστόσο για να ευδοκιμήσει η παραπάνω πολιτική ήταν πολλοί εκείνοι που πίστευαν ότι στις Νέες Χώρες θα έπρεπε να εφαρμοστεί ένα διοικητικό σύστημα εντελώς διαφορετικό από εκείνο της Παλαιάς Ελλάδας προσαρμοζόμενο στις ιδιαίτερες συνθήκες που δημιουργούσε η ύπαρξη ποικίλων μειονοτικών πληθυσμών. Αμέσως μετά την απελευθέρωση προκρίθηκε ένα αποκεντρωτικό διοικητικό σύστημα με την εισαγωγή του θεσμού των γενικών διοικήσεων, οι οποίες, σύμφωνα με τον

²² *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρία 21^{ης} Μαρτίου 1916, 26^{ης} Ιανουαρίου, 8^{ης} Απριλίου και 20^{ης} Μαΐου 1921.

²³ ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1914, φ. Β/150, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας προς Κεντρική Υπηρεσία, Θεσ/νίκη 6/19.3.1914, αρ. 1260 και Γενική Διοίκηση Κρήτης προς υπουργείο Εσωτερικών, Χανιά 27.2/12.3.1914, αρ. 1053.

υπουργό Εσωτερικών Εμμ. Ρέπουλη δημιουργήθηκαν για να διευκολύνουν την ενσωμάτωση των αλλογενών πληθυσμών²⁴.

Παράλληλα, από πολλές πλευρές διατυπωνόταν η άποψη ότι για να ενταχθούν οι μουσουλμάνοι και οι υπόλοιπες μειονότητες στις δομές του ελληνικού κράτους και να αφομοιώσουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται η ιδιότητα του Έλληνα πολίτη θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν ως προσωπικό από την ελληνική διοίκηση. Ο Βενιζέλος τόνιζε το πολιτικό συμφέρον της διατήρησης στις θέσεις τους των μουσουλμάνων υπαλλήλων και δημοτικών συμβούλων της Δυτικής Θράκης²⁵. Αλλά και στη Μακεδονία, στελέχη των Φιλελευθέρων επισήμαιναν την ανάγκη της χρησιμοποίησης των μουσουλμάνων σε διάφορες διοικητικές υπηρεσίες ή στη Χωροφυλακή²⁶. Το ίδιο ίσχυε και στην τοπική αυτοδιοίκηση, οι ελληνικές αρχές έπρεπε να εμπιστευτούν τη διοίκηση των κοινοτήτων στο ντόπιο μουσουλμανικό στοιχείο σε όσα χωριά αυτό αποτελούσε την πλειονότητα. Ο Ηλιάκης, για παράδειγμα, παρά τις έντονες επιφυλάξεις του, προτιμούσε την αυτοδιοίκηση των κοινοτήτων από τον ντόπιο σλαβόφωνο ή μουσουλμανικό πληθυσμό, παρά την επιβολή Ελλήνων κοινοταρχών οι οποίοι με την τυραννική συμπεριφορά τους αναιρούσαν κάθε προσπάθεια αφομοίωσης των μειονοτήτων²⁷.

Υπήρχαν όμως και διαφορετικές απόψεις όσον αφορά τη θέση των μουσουλμάνων στον ελληνικό διοικητικό μηχανισμό και τις αρχές που έπρεπε να διέπουν τη συμπεριφορά των κρατικών αρχών απέναντι όχι μόνο στη μουσουλμανική, αλλά και στις υπόλοιπες μειονότητες των Νέων Χωρών. Το δίλημμα που ετίθετο ήταν μέχρι ποιο σημείο μπορούσαν να γίνουν σεβαστά τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των μειονοτικών πληθυσμών, ώστε να μην απειληθούν η εθνική ασφάλεια και η εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Στην προσπάθεια να επιτευχθεί αυτή η ισορροπία συγκρατούνταν οι προθέσεις ίσης αντιμετώπισης των μειονοτικών πληθυσμών και όσο προβαλλόταν το συμφέρον της εθνικής ασφάλειας –για το οποίο η κάθε αρχή ή υπάλληλος δεν είχε μια ενιαία διαμορφωμένη αντίληψη– οι

²⁴ G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, τ. 2, Αθήνα 2004, σ. 811.

²⁵ ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1920, φ. 153.2, Βενιζέλος προς Βαμβακά, Παρίσι 26.5.1920, αρ. 6296.

²⁶ ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1919, φ. Α/5(10β), σημείωμα Βαμβακά «περί μουσουλμάνων Μακεδονίας» προς Διομήδη, Θεσ/νίκη 21.7/3.8.1919 και ΓΑΚ, Κ.Υ., ΑΠΓΠ, φ. 316, γενικός επιθεωρητής 10^{ης} Εκπαιδευτικής Περιφέρειας και Ανατολικής Μακεδονίας προς Πρόεδρο Κυβερνήσεως, Θεσ/νίκη 24.7/6.8.1919, αρ. 825.

²⁷ ΜΜΑ-ΚΕΜΑ, ΑΠΚ, Γενική Διοίκηση Κοζάνης-Φλώρινας προς υπουργείο Εσωτερικών, Κοζάνη 13/26.5.1919 και 16/29.7.1919.

παραχωρήσεις δικαιωμάτων που αφορούσαν τις μειονότητες ήταν ολοένα και πιο φειδωλές.

Αναζητώντας αυτή την ισορροπία, ο γενικός διοικητής Κοζάνης-Φλώρινας θεωρούσε ότι δεν θα έπρεπε να έχουν δικαίωμα ψήφου οι μουσουλμάνοι, ώστε μη μπορώντας να εκφράσουν την άποψή τους για την πολιτική κατάσταση της χώρας να κατανοήσουν την επιβολή του κράτος και να πάψουν να χρησιμοποιούν το δικαίωμα αυτό εναντίον των εθνικών συμφερόντων²⁸. Η επίτευξη της παραπάνω ισορροπίας επέβαλλε ενίοτε, κατά την αντίληψη φορέων της διοίκησης, και την επίδειξη στους μειονοτικούς πληθυσμούς της πυγμής του κράτους. Η Πολιτική Διοίκηση Θράκης λοιπόν σε εγκύκλιό της προς τους μουφτήδες ξεκαθάριζε ότι μπορεί το ελληνικό κράτος να διέπεται *υπό απεριορίστου πνεύματος ισοπολιτείας και ανεξιθρησκείας* ωστόσο δεν είναι δυνατόν στο όνομα αυτού του πνεύματος να *καταλογισθή εγκληματική αδιαφορία και αδυναμία επιβολής και διοικήσεως*²⁹.

Περιφρουρώντας τα εδαφικά κέρδη που αποκτήθηκαν μετά το 1912, τα οποία επιβουλεύονταν διάφοροι μνηστήρες, στελέχη των ελληνικών αρχών ήταν ιδιαίτερα δύσπιστα όσον αφορά την ελεύθερη αυτοδιοίκηση κοινοτήτων όπου επικρατούσαν οι μη ελληνικοί πληθυσμοί. Ο Πέτρος Λεκκός –στέλεχος του υπουργείου Εξωτερικών– σε έκθεσή του προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας αναγνώριζε τα προτερήματα ενός αποκεντρωτικού συστήματος αυτοδιοίκησης, αλλά στην περίπτωση της Μακεδονίας αυτοδιοίκηση και αποκέντρωση εκλαμβάνονταν από τους μειονοτικούς πληθυσμούς ως εθνική χειραφέτηση. Επομένως, εφόσον στις Νέες Χώρες το ζητούμενο ήταν η διαφύλαξη των κεκτημένων, επιβαλλόταν η υιοθέτηση ενός μοντέλου διοίκησης που θα εξασφάλιζε την έντονη παρουσία του κράτους μέσω μιας διοικητικής ιεραρχίας άμεσα εξαρτώμενης από το κέντρο³⁰.

3. Εφαρμόζοντας τις αντιλήψεις: μουσουλμάνοι και ελληνική διοίκηση στην πράξη

Από όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω, καθίσταται φανερό ότι στους σχεδιασμούς της εκάστοτε ηγεσίας της κεντρικής εξουσίας δεν τέθηκε ζήτημα οργανωμένης

²⁸ MMA-KEMA, ΑΠΚ, κυβερνητικός αντιπρόσωπος Κοζάνης-Φλώρινας προς Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης, Κοζάνη 11/24.11.1916.

²⁹ ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1922, φ. 91, Πολιτική Διοίκηση Θράκης, Διεύθυνση Υποθέσεων Ετεροδόξων, Αδριανούπολη 12/25.2.1922, αρ. 47.

³⁰ ΓΑΚ, Κ.Υ., ΑΠΓΠ, φ. 737, Πολιτικό Γραφείο Πρωθυπουργού προς υπουργείο Εσωτερικών, Αθήνα 28.4.1923, αρ. 105 όπου συνημμένη έκθεση του Λεκκού προς τον γενικό διοικητή Μακεδονίας, Θεσ/νίκη 31.3.1923.

πολιτικής απομάκρυνσης ή αφομοίωσης με βίαια μέσα του μουσουλμανικού πληθυσμού της Ελλάδας. Αντίθετα, οι απόψεις για τη σύσταση ενός διοικητικού μηχανισμού που θα λειτουργούσε βασιζόμενος στη δικαιοσύνη, την ισονομία και το σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων έγινε προσπάθεια να εφαρμοστούν στην πράξη.

Ωστόσο, οι μουσουλμάνοι και οι άλλες μειονότητες αντιλαμβάνονταν τις προθέσεις και τις πρακτικές της ελληνικής διοίκησης αξιολογώντας τη συμπεριφορά των μοναδικών εκπροσώπων των ελληνικών αρχών στα χωριά τους, οι οποίοι δεν ήταν άλλοι από τους τηρητές της δημόσιας ασφάλειας (χωροφύλακες, αγροφύλακες και πολιτοφύλακες), τους κοινοτάρχες, τους δασκάλους, τους κατώτερους υπαλλήλους και τα διερχόμενα στρατιωτικά αποσπάσματα. Λαμβάνοντας για την ελληνική διοίκηση ως μέτρο αξιολόγησης τη συμπεριφορά των παραπάνω υπαλλήλων, το χάσμα μεταξύ των αντιλήψεων της κεντρικής διοίκησης και των πρακτικών που ακολουθούσαν τα κατώτερα όργανα της διοικητικής ιεραρχίας αποδεικνυόταν τεράστιο και αγεφύρωτο. Για τον μουσουλμάνο ή τον σλαβόφωνο δεν είχε και ιδιαίτερη σημασία ποια ήταν η αντίληψη του Βενιζέλου για την πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί απέναντι στις μειονότητες, αφού η βίαιη συμπεριφορά του χωροφύλακα του χωριού του αναιρούσε τις όποιες καλές προθέσεις της κεντρικής εξουσίας και ήταν αυτή τελικά που επηρέαζε άμεσα την καθημερινότητά του.

Τα κείμενα της εποχής σκιαγραφούσαν μια εικόνα καθημερινών βιαιοτήτων, πιέσεων και προσβολών από τα κατώτερα όργανα του διοικητικού μηχανισμού εις βάρος των μειονοτικών πληθυσμών, γεγονός που υποδεικνυόταν ως η βασική αιτία αποτυχίας του προγράμματος ένταξης των πληθυσμών αυτών στις δομές του ελληνικού κράτους. Ο Ρέπουλης λοιπόν απέδιδε τα πενιχρά αποτελέσματα του αφομοιωτικού έργου στη Μακεδονία στο γεγονός ότι οι εκπρόσωποι του κράτους απείχαν παρασάγγας από το να θεωρούνται προσηνείς και πρόθυμοι να εξυπηρετήσουν τους πολίτες ανεξαρτήτως θρησκευτικών πιστεύω, εθνικής συνείδησης ή μητρικής γλώσσας, ενώ πολύ συχνά καταγγέλλονταν ότι επιδείκνυαν νοοτροπία αποικιοκρατών, δημιουργώντας έτσι ένα διοικητικό μηχανισμό όπου κυριαρχούσε η αυθαιρεσία³¹.

³¹ Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 7, γενικός διοικητής Μακεδονίας προς Βενιζέλο, Θεσ/νίκη 1914. Π. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', Αθήνα 1970, σ. 132 και εφημ. *Νέα Αλήθεια*, 28.3.1915.

Στις παλινωδίες της πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο δεν συνέβαλαν μόνο ενέργειες μεμονωμένων υπαλλήλων, αλλά και οι αντικρουόμενες πρακτικές διαφόρων υπηρεσιών του κρατικού μηχανισμού. Κυρίως οι στρατιωτικές και αστυνομικές αρχές των Νέων Χωρών είχαν μια διαφορετική προσέγγιση όσον αφορά την ενδεδειγμένη πολιτική απέναντι στο μουσουλμανικό πληθυσμό. Οι στρατιωτικοί, επιφορτισμένοι με την περιφρούρηση της ασφάλειας του κράτους, σε μια δεκαετία στο μεγαλύτερο μέρος της οποίας η Ελλάδα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, αντιμετώπιζαν τους μουσουλμάνους και τις άλλες μειονότητες ως συνεργάτες του εχθρού και ως απειλή για την εθνική ασφάλεια, έχοντας βέβαια και σχετικές ενδείξεις. Για να εξαλειφθεί ο κίνδυνος που συνεπαγόταν η έντονη παρουσία των μειονοτήτων σε ελληνικό έδαφος επιβαλλόταν η λήψη σκληρών μέτρων, όπως απελάσεις, φυλακίσεις, τρομοκράτηση μέσω επιχειρήσεων στρατιωτικών αποσπασμάτων κ.λπ. Τα μέτρα αυτά συχνά έβρισκαν αντίθετες τις διοικητικές αρχές, οι οποίες εξέφραζαν έντονα παράπονα για τις ενέργειες των στρατιωτικών που αναιρούσαν τις εξαγγελίες για φιλελεύθερη και φιλοδίκαιη πολιτική. Για παράδειγμα, ο ύπατος αρμοστής Θράκης Σαχτούρης έμεινε εκτεθειμένος, αφού, ενώ είχε υποσχεθεί ότι δεν θα διώκονταν οι μουσουλμάνοι χωρικοί που στρατολογήθηκαν βίαια από το κίνημα του Τζαφέρ Ταγιάρ, η Στρατιά Θράκης προχωρούσε σε αθρόες συλλήψεις και απελάσεις στην Κρήτη³².

Διαφορετικές απόψεις γύρω από τη μειονοτική πολιτική του ελληνικού κράτους δεν είχαν μόνο οι στρατιωτικές ή οι αστυνομικές αρχές, αλλά ανάλογα φαινόμενα χαρακτήριζαν και τη συνεργασία διαφορετικών φορέων του διοικητικού μηχανισμού των Νέων Χωρών. Οι αλληλοσυγκρουόμενες ενέργειες διοικητικών αρχών ή εκπροσώπων της ίδιας υπηρεσίας προδίδουν την απουσία σχεδιασμού από την κεντρική εξουσία μιας οργανωμένης πολιτικής απέναντι στις μειονότητες με προκαθορισμένους τους στόχους και τα μέσα επίτευξής τους. Ακόμη και ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να επιβάλει τον πολιτικό του σχεδιασμό όσον αφορά τους μουσουλμάνους της ελληνικής επικράτειας, αντιμετωπίζοντας την αδιαφορία ή τον κακώς νοούμενο πατριωτισμό των εκπροσώπων του κρατικού μηχανισμού και την αδυναμία τους να αντιληφθούν τη σχέση των επιδιώξεων της εξωτερικής πολιτικής με την καλή συμπεριφορά τους απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο. Η διαταγή λοιπόν του Βενιζέλου για επιστροφή των κτημάτων των μουσουλμάνων της

³² ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1920, φ. 152.2., Ύπατη Αρμοστεία Θράκης προς Κεντρική Υπηρεσία και υπουργείο Στρατιωτικών, Αδριανούπολη 30.8/12.9.1920, αρ. 359.

Ανατολικής Μακεδονίας το 1919 στην οποία προσέδιδε μέγιστη σημασία για την πραγματοποίηση των εθνικών βλέψεων στη Θράκη εφαρμοζόταν μετ' εμποδίων από τις κατά τόπους αρμόδιες αρχές, αναγκάζοντας τον Έλληνα πρωθυπουργό να κάνει λόγο για «*αθεράπευτον τύφλωσιν της ελληνικής διοικήσεως*»³³.

Οι καλές προθέσεις των φορέων της κεντρικής εξουσίας απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο προσέκρουαν και στην αδυναμία ή αδιαφορία του ελληνικού κράτους να υλοποιήσει τις εξαγγελίες για ανάπτυξη των περιοχών όπου συγκεντρωνόταν ο μειονοτικός πληθυσμός με την κατασκευή έργων υποδομής ή με τη στελέχωση του διοικητικού μηχανισμού με επαρκές και ικανό προσωπικό στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονταν υπάλληλοι από τις τάξεις των μουσουλμάνων και των άλλων μειονοτήτων. Και ενώ όλα τα υψηλόβαθμα στελέχη της ελληνικής διοίκησης συμφωνούσαν ότι η αφομοίωση των μειονοτικών πληθυσμών συνεπαγόταν το ενδιαφέρον του κράτους για την ανάπτυξη των περιοχών τους, ελάχιστα έγιναν προς αυτή την κατεύθυνση κατά τα έτη 1912-1922, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζεται ότι τη χρονική αυτή περίοδο η Ελλάδα δοκιμαζόταν από πολεμικές συγκρούσεις, μετακινήσεις πληθυσμών και το νοσηρό πολιτικό κλίμα του Εθνικού Διχασμού. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας, για παράδειγμα, θεωρούσε ότι τα ερείσματα των θιασωτών της αυτονομίας της Μακεδονίας τα προσέφερε η ελληνική διοίκηση με την αδιαφορία της, την έλλειψη σχεδιασμού και υλοποίησης ενός οργανωμένου προγράμματος διοίκησης καθώς και με την αδυναμία εξουδετέρωσης του οικονομικού ζυγού που επέβαλαν οι τσιφλικάδες στον αγροτικό πληθυσμό³⁴.

Παράλληλα, το ελληνικό κράτος, παρά τις παραινέσεις, δεν εμπιστεύτηκε δημόσιες θέσεις σε μουσουλμάνους κατοίκους της ελληνικής επικράτειας. Η μοναδική εξαίρεση ήταν ο Τουρκοκρητικός Αλή Ναΐπ Ζαδέ που διορίστηκε νομάρχης Δράμας από την κυβέρνηση Φιλελευθέρων³⁵. Στη Θράκη οι προτροπές του Βενιζέλου και η αναγκαιότητα της έξωθεν καλής μαρτυρίας συνέβαλαν ώστε να στελεχωθεί σε μεγαλύτερο βαθμό η ελληνική διοίκηση με μουσουλμάνους υπαλλήλους από ό,τι στη

³³ ΙΑΥΕ, Κ.Υ., 1919, φ. Α/5(10α), Βενιζέλος προς Κεντρική Υπηρεσία, Παρίσι 13/26.8.1919, αρ. 8459.

³⁴ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, φ. 6, Κ. Καραβίδας, «υπόμνημα περί των αιτιών και πιθανοτήτων ενδεχομένου αυτονομιστικού Μακεδονικού κινήματος», Αδριανούπολη Νοέμβριος 1921.

³⁵ Ο Αλή Ναΐπ Ζαδέ ήταν προσωπικός φίλος του Βενιζέλου και παρέμεινε στην Ελλάδα μετά την Ανταλλαγή Πληθυσμών. Συμμετείχε στην οργάνωση της διοίκησης της Ύπατης Αρμοστείας Σύμυνης αναλαμβάνοντας το Τμήμα Μουσουλμανικών Υποθέσεων, λίγο αργότερα διορίστηκε νομάρχης Αδριανούπολης και το 1923 νομάρχης Λασιθίου. Βλ. Δ. Νησιώτης, «Ο πρώτος νομάρχης Καβάλας της ελληνικής διοικήσεως ήταν Τούρκος», *Ερευνα*, 9 (1952), 19 και Μ. Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2004, σ. 183.

Μακεδονία. Ο Αλή Ναΐπ Ζαδέ διορίστηκε αυτή τη φορά νομάρχης Αδριανούπολης³⁶. Στην τοπική αυτοδιοίκηση με βάση το νόμο του 1913 «περί διοικήσεως των στρατιωτικώς κατεχομένων χωρών» διατηρήθηκαν οι μουσουλμάνοι δήμαρχοι και δημοτικοί σύμβουλοι σε αρκετές πόλεις των Νέων Χωρών, όπως ο Ντονμές δήμαρχος της Θεσσαλονίκης Οσμάν Σαΐντ Μπέης. Ωστόσο, το δικαίωμα της ελεύθερης εκλογής τοπικών αρχόντων από τους μουσουλμάνους και τις άλλες μειονότητες δεν ήταν πάντα αυτονόητο. Οι ελληνικές αρχές θεωρούσαν εθνικά επικίνδυνη την ύπαρξη μειονοτικών προέδρων κοινοτήτων και για να αποφευχθεί ο παραπάνω κίνδυνος ανέβαλλαν συνεχώς τις κοινοτικές εκλογές και διόριζαν απευθείας κοινοτικούς άρχοντες πρόσωπα εμπιστοσύνης³⁷.

Οι προθέσεις λοιπόν των φορέων της κεντρικής εξουσίας για την εφαρμογή μιας πολιτικής απέναντι στους μουσουλμάνους με γνώμονα το σεβασμό των δικαιωμάτων τους και την ισότιμη αντιμετώπισή τους απέτυχαν να υλοποιηθούν στην πράξη. Τίθεται όμως το ερώτημα κατά πόσο μπορούσε να εφαρμοστεί η παραπάνω πολιτική στις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί την περίοδο 1912-1923. Η εδαφική επέκταση της Ελλάδας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και η πληθυσμιακή πανσπερμία των Νέων Χωρών καθιστούσαν δύσκολο το έργο της διοίκησής τους και της ενσωμάτωσής τους στις δομές της κρατικής οργάνωσης του ελληνικού βασιλείου, έργο που γινόταν δυσκολότερο εξαιτίας των πολεμικών περιπετειών της περιόδου, της πολιτικής αστάθειας και των συνεχών πληθυσμιακών μετακινήσεων. Στις ιδιαίτερες αυτές συνθήκες φαίνεται ότι δεν ανταποκρίθηκε ένα τμήμα του ελληνικού διοικητικού μηχανισμού, μη έχοντας άλλωστε προηγούμενη εμπειρία στη διοίκηση εδαφών με συμπαγείς μειονοτικούς πληθυσμούς. Παράλληλα, η διατήρηση των εδαφικών κεκτημένων δεν ήταν δεδομένη. Μπροστά στην απειλή της εδαφικής ακεραιότητας αυξανόταν και η καχυποψία των ελληνικών αρχών, ιδιαίτερα των στρατιωτικών και των αστυνομικών, απέναντι στο μειονοτικό πληθυσμό και κρινόταν απαραίτητη η λήψη σκληρών μέτρων τα οποία θα υπογράμμιζαν την αποφασιστικότητα του ελληνικού κράτους να επιβάλει την κυριαρχία του. Τα μέτρα

³⁶ Α. Σακτούρης, *Αναμνήσεις εκ του διπλωματικού μου σταδίου (1897-1933)*, εν Καΐρω 1951, σ. 173. Κ. Γέραγας, *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, εν Αθήναις 1925, σσ. 124-126 και Αχ. Μάντζαρης, *Σελίδες για την Ιστορία. Από τα πενήντα χρόνια της υπηρεσίας μου στην ελληνική κρατική διοίκηση και στην ελληνική καπνική οικονομία*, Αθήνα 1959, σσ. 63, 73-74.

³⁷ ΓΑΚ, Κ.Υ., ΑΠΓΠ, φ. 316, γενικός επιθεωρητής 10^{ης} Εκπαιδευτικής Περιφέρειας και Ανατολικής Μακεδονίας προς Πρόεδρο Κυβερνήσεως, Θεσ/νίκη 24.7/6.8.1919, αρ. 825 και Βλ. Βλασιδής, *Η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση και η δράση της στην ελληνική Μακεδονία στον Μεσοπόλεμο 1919-1928*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 190-191.

αυτά μπορεί συνήθως να βασίζονταν σε πληροφορίες που δεν αντικατόπτριζαν τις πραγματικές διαστάσεις της απειλής ή ακόμη να επιβάλλονταν επί δικαίους και αδίκους, αφορούσαν όμως μια υπαρκτή απειλή³⁸. Συνοψίζοντας τα παραπάνω, τη συμπεριφορά αυτή των ελληνικών αρχών απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς ο Βρετανός πρόξενος Θεσσαλονίκης την απέδιδε «στο γεγονός ότι η Ελλάδα, μια μικρή χώρα, κατέλαβε μια τεράστια περιοχή και τείνει να καταστείλει κάθε απόπειρα αμφισβήτησης της εξουσίας της. Η απειρία της δικαιολογεί σε ένα βαθμό την αλαζονεία και το σοβινισμό της»³⁹.

Το οριστικό πλήγμα στα σχέδια φορέων της κεντρικής διοίκησης να ενσωματώσουν τους μουσουλμάνους και τις άλλες μειονότητες ως ισότιμα μέλη στις δομές του ελληνικού κράτους αποτέλεσε η Μικρασιατική Καταστροφή. Το μέγεθος της ήττας, το επισφαλές μέλλον Θράκης και Μακεδονίας, η ανάληψη της εξουσίας από τους στρατιωτικούς δικαιολογούσαν την υπερβολική καχυποψία και τη σκληρότητα των μέτρων εναντίον των μειονοτήτων. Η Μικρασιατική Καταστροφή θα αλλάξει άρδην τις αντιλήψεις των φορέων της ελληνικής διοίκησης απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο. Η προσπάθεια δημιουργίας ενός κράτους που θα στηριζόταν στις αρχές της ισονομίας, της ισοπολιτείας και του σεβασμού των δικαιωμάτων αλλοεθνών και αλλοθρήσκων απέτυχε παταγωδώς. Η εθνική ομοιογένεια ήταν αυτή που εξασφάλιζε την εδαφική ακεραιότητα και την ευημερία της χώρας και αυτή ακριβώς η αντίληψη καθιστούσε αναγκαία την απόφαση για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών.

³⁸ ΙΑΜ, ΑΓΔΜ, φ. 78^Α, μηνιαίες εκθέσεις Νομαρχίας Κοζάνης (Ιούνιος-Αύγουστος 1914) προς Γενική Διοίκηση Μακεδονίας σχετικά με τη δημόσια ασφάλεια, όπου αναφορές σε συλλήψεις και εκτοπίσεις μουσουλμάνων οι οποίοι κατηγορούνταν για αντεθνικές ενέργειες, συνωμοσία εναντίον του καθεστώτος και ύποπτες κινήσεις.

³⁹ The National Archives, Foreign Office, 371/1997b, προξενείο Μ. Βρετανίας προς πρεσβεία Κωνσταντινούπολης, Θεσ/νίκη 20.6.1914, αρ. 30299.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου
Πρωθυπουργού.

Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Κοζάνης, Αρχείο Νομαρχίας Κοζάνης.
Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο
Φίλιππου Δραγούμη.

Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου.
Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας.
Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου.
Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία.
Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-Κέντρο Έρευνας Μακεδονικού Αγώνα,
Αρχείο Παύλου Καλλιγιά.

The National Archives, Foreign Office

Αλεξανδρής Α. (επιμ.), *Το αρχείον του εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσόστομου
όπως διεσώθη από τον Μητροπολίτη Αυστρίας Χρυσόστομο Τσίτερ, τ. 2 (Μικρά Ασία-
Μητροπολίτης Σμύρνης 1910-1914)*, Αθήνα 2000.

Εθνικός Κήρυξ, *Αι αγορεύσεις του ελληνικού Κοινοβουλίου 1909 -1956,*
περίοδος Β΄, τ. Γ΄, Αθήναι 1957.

Μονογραφίες και άρθρα

Ανδριώτης Ν., «Η στάση του Ελευθερίου Βενιζέλου απέναντι στους
Μουσουλμάνους επί Κρητικής Πολιτείας», *90 χρόνια από την ένωση της Κρήτης με
την ελεύθερη Ελλάδα*, Συμπόσιο, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου-
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Ρέθυμνο 2007,
σσ. 151-161.

Αργυρόπουλος Π., *Απομνημονεύματα*, τ. Α΄, Αθήναι 1970.

Βλασίδης Βλ., *Η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση και η
δράση της στην ελληνική Μακεδονία στον Μεσοπόλεμο 1919-1928*, διδακτορική
διατριβή, Θεσσαλονίκη 1996.

Γέραγας Κ., *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, εν Αθήναις 1925.

Γκλαβίνας Γ., *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923): Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης-σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009.

Κ.Δ.Κ. (1920), «Το μέλλον του μουσουλμανικού τιμαριωτισμού εν Μακεδονία», *Πολιτική Επιθεώρηση*, 29 (1920), 477-479.

Κοκολάκης Μ., «Έλληνες Εθνικιστές και Τούρκοι Αλεβήδες», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15 (2008), 373-475.

Μάντζαρης Αχ., *Σελίδες για την Ιστορία. Από τα πενήντα χρόνια της υπηρεσίας μου στην ελληνική κρατική διοίκηση και στην ελληνική καπνική οικονομία*, Αθήνα 1959.

Νησιώτης Δ., «Ο πρώτος νομάρχης Καβάλας της ελληνικής διοικήσεως ήταν Τούρκος», *Έρευνα*, 9 (1952), 19.

Πάλλης Αλ., *Ξενητεμένοι Έλληνες. Αυτοβιογραφικό Χρονικό*, Αθήνα 1954.

Σακτούρης Α., *Αναμνήσεις εκ του διπλωματικού μου σταδίου (1897-1933)*, εν Καΐρω 1951.

Σταυρίδη-Πατρικίου Ρ., *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008.

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Διεύθυνση Στατιστικής, *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Δεκεμβρίου 1920*, εν Αθήναις 1921.

Χαστάογλου Β.-Καραδήμου-Γερόλυμπου Αλ., «Θεσσαλονίκη 1900-1940: από τις αντιφάσεις του κοσμοπολιτισμού στην ομοιογένεια της νεοελληνικής πόλης», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Συμπόσιο, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 456-469.

Clark B., *Twice a stranger. How mass expulsion forged modern Greece and Turkey*, Λονδίνο 2006.

Hering G., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, μεταφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, 2 τ., Αθήνα 2004.

Llewellyn Smith M., *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, μεταφρ. Λ. Κάσδαγλη, Αθήνα 2004.

Mazower M., *Salonica city of ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Λονδίνο 2004.